

Jolanta WILSZ

## **Rozwój indywidualny ukierunkowany oddziaływaniami pedagogicznymi i aktywnością własną człowieka w kontekście jego stałych indywidualnych cech osobowości**

Przebieg rozwoju indywidualnego człowieka uwarunkowany jest wieloma czynnikami wewnętrznymi/indywidualnymi i zewnętrznymi. Niektóre spośród nich sprzyjają rozwojowi, dynamizują go, inne stanowią przeszkody ograniczające lub unieruchamiające aktywność, w konsekwencji hamujące rozwój.

Rozwój człowieka stanowi główny przedmiot badań współczesnej psychologii. W podejściu określanym jako „psychologia rozwojowa w ciągu życia” zakłada się, że rozwój nie kończy się wraz z osiągnięciem dorosłości, ale jest procesem przekształcania się zachowań i struktury psychicznej człowieka w wymiarze całego życia oraz że istotą rozwoju jest zmiana, a jego cechą charakterystyczną plastyczność, dzięki której możliwe są różne kierunki rozwoju indywidualnego w zależności od czynników indywidualnych i środowiskowych<sup>1</sup>.

Aktywność ucznia w procesie kształcenia może być uruchomiona, jeśli nauczyciel skieruje do niego bodziec, ale aktywność ta przejawia się wówczas, gdy nauczyciel umożliwi uczniowi okazanie reakcji. Dzieje się tak zgodnie z twierdzeniem o transformacji, które wyrażone jest równaniem  $T(a) = b$ , które oznacza, że jeśli stan wejściowy —  $a$ , poddać transformacji —  $T$ , to uzyska się stan wyjściowy —  $b$ . Jest to twierdzenie uniwersalne, gdyż można go odnosić do wszelkiego typu systemów. Zgodnie z tym twierdzeniem reakcja ucznia  $R_u$  wynika z tego, jak transformuje on docierający do niego od nauczyciela bodziec  $B_n$ , co można zapisać:  $R_u = T(B_n)$ .

Z powyższego wynika, że reakcja ucznia na bodziec, który do niego dotarł, zależy od wewnętrznych czynników i wewnętrznego mechanizmu ucznia, zgodnie z którymi przebiega proces transformacji bodźca w reakcję. Wynika również, że wyłącznie aktywna postawa nauczyciela może uruchomić aktywność ucznia.

<sup>1</sup> *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia*, red. B. Harwas-Napierała i J. Trempała, Warszawa 2004, s. 10.

Nie każdy jednak rodzaj bodźców skierowanych przez nauczyciela do ucznia wywołuje jego reakcję.

Analizując aktywność własną uczniów w procesie uczenia się w szkole ogólnokształcącej należy stwierdzić, że ich aktywność edukacyjną stymuluje głównie nauczyciel, przy jego wsparciu mogą oni uczyć się aktywnie i samodzielnie, „jednak zbyt daleko idąca pomoc nauczyciela skierowana jest w rzeczywistości przeciw uczącemu się, ogranicza jego inwencję twórczą i wiarę we własne możliwości, a w konsekwencji uczy bezradności i braku samodzielności”<sup>2</sup>. Stwierdzenie, że „własna aktywność uczniów jest gwarantem skuteczności uczenia się” stało się już truizmem, sądzę, że należy go rozszerzyć i powiedzieć, że gwarantem skuteczności uczenia się, zarówno młodocianych, jak i dorosłych, jest samodzielne rozwiązywanie problemu decyzyjnego dotyczącego własnej edukacji, w skład którego wchodzi trzy rodzaje problemów: problem postulacyjny, optymalizacyjny i realizacyjny<sup>3</sup>. Rozwiązanie problemu postulacyjnego polega na wskazaniu celu. Rozstrzygnięcie problemu optymalizacyjnego sprowadza się do określenia skutecznego sposobu postępowania prowadzącego do osiągnięcia celu, a rozwiązanie problemu realizacyjnego odnosi się do wykonania, czyli osiągnięcia celu. Podjęcie przez uczących się samodzielnej decyzji dotyczącej postulacji, optymalizacji i realizacji przedsięwzięć edukacyjnych, a więc decyzji odnośnie do właściwych dla każdego z nich celów i sposobów uczenia się oraz decyzji o ich osiągnięciu — najskuteczniej uruchamia ich aktywność samorozwojową.

W szkole ogólnokształcącej decyzje dotyczące postulacji i optymalizacji za ucznia podejmuje nauczyciel. Pewien stopień samodzielności uczeń może uzyskać przy podejmowaniu decyzji dotyczącej procesu uczenia się jedynie w zakresie jego realizacji. Często jest to jednak decyzja wymuszona przez nauczyciela.

Sytuacja studentów jest znacznie korzystniejsza, gdyż zakres ich swobody odnośnie do samodzielnej postulacji, czyli wyboru: czego się chcą uczyć, jak również samodzielnej optymalizacji, tzn. wyboru: jak się mają uczyć, jest nieporównywalnie większy. Ponadto to, czy w ogóle podejmą naukę, jest ich własną decyzją. Należy tu jednak zwrócić uwagę na fakt, że student będzie w stanie samodzielnie podejmować decyzje w zakresie postulacji, optymalizacji i realizacji, jeśli już w szkole jako uczeń będzie miał możliwość samodzielnego podejmowania decyzji i uzyska wiedzę na ten temat. Tymczasem nauczyciel we współczesnej szkole pragnie przede wszystkim nauczyć ucznia jak być posłusznym, pilnym i pracowitym.

Samodzielna postulacja i optymalizacja w procesie edukacyjnym, przez podejmującego naukę, czyni ten proces zindywidualizowanym ze względu na jego potrzeby, preferencje i możliwości. Taki proces powinien być najefektywniejszy,

<sup>2</sup> K. Rau, E. Ziętkiewicz, *Jak aktywizować uczniów. „Burza mózgów” i inne techniki w edukacji*, Poznań 2000, s. 8.

<sup>3</sup> M. Mazur, *Pojęcie systemu i rygory jego stosowania*, „Postępy Cybernetyki” 1987, z. 2.



gdyż gwarantuje najskuteczniejsze zaspokajanie własnych potrzeb, będących funkcją posiadanych predyspozycji. Dlatego nie zgadzam się z poglądem, że ucznia należy stawiać w takiej sytuacji, aby odczuwał potrzebę podejmowania działań, jakich od niego oczekujemy<sup>4</sup>, ponieważ powinien on mieć możliwość podejmowania takich działań, jakie uważa za najwłaściwsze dla siebie, którym jest w stanie podolać, czyli na miarę własnych możliwości, działań które przyniosą mu największe „korzyści własne”, tzn. uzyskanie możliwie najwyższego stopnia rozwoju indywidualnego.

Należy tu podkreślić, że jeśli aktywność ma uruchomić rozwój indywidualny, musi to być aktywność własna, w wyniku podjęcia samodzielnej decyzji postulacyjnej, optymalizacyjnej i realizacyjnej, powinny to więc być działania podejmowane z własnej inicjatywy, realizowane samodzielnie i powinno im towarzyszyć głębokie przekonanie o ich słuszności.

Człowiek jest przez psychologię ujmowany w aspekcie swojej aktywności i tego, co ją wyznacza, można więc przedmiot psychologii „określić jako aktywność jednostki oraz — jako przedmiot wtórny — wyznaczniki tej aktywności. Wszystkie próby określenia, czym jest osobowość, muszą więc w psychologii ograniczyć się do tego aspektu osoby, mianowicie bądź do ujmowania zasadniczych czynników wyznaczających, organizujących i jednoczących aktywność, bądź do tych właściwości, które wpływają na aktywność (oraz związków między nimi)”<sup>5</sup>.

Systemowe podejście do człowieka, traktowanego jako system autonomiczny<sup>6</sup>, będące podejściem funkcjonalnym, koncentruje się na tym właśnie aspekcie. Analizowane są czynniki wpływające na aktywność i ich funkcje oraz relacje między nimi a zachowaniami/działaniami człowieka. Ponieważ te wszystkie czynniki i ich funkcje determinują zachowania/działania człowieka, zależy od nich również jego aktywność. Dlatego też przeanalizuję ją w kontekście systemowej koncepcji osobowości człowieka.

Jeśli potraktować osobowość człowieka z systemowego punktu widzenia, jako zespół stałych indywidualnych cech osobowości<sup>7</sup>, które są niezależne od oddziaływań otoczenia, a więc niekształtowane, i cech zmiennych — zależnych od oddziaływań otoczenia, a więc kształtowalnych, to w najbardziej trwały sposób zachowania determinują stale indywidualne cechy osobowości, pomimo że każda reakcja/zachowanie jest rezultatem całej zintegrowanej osobowości oraz wpływów otoczenia.

<sup>4</sup> K. Rau, E. Ziętkiewicz, dz. cyt., s. 8.

<sup>5</sup> A. Neliński, *Osobowość czy problematyka osobowości?*, [w:] *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości*, red. A. Galdowa, Kraków 1999, s. 13.

<sup>6</sup> Teorię systemu autonomicznego opracował Marian Mazur i opublikował w książce pt.: *Teoria układów samodzielnych*, Warszawa 1966.

<sup>7</sup> J. Wilsz, *Psychologizowana wersja koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości i jej wykorzystanie przy wyborze zawodu*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, t. III, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziuni N. Nyczkało, Częstochowa – Kijów 2001.

W koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości wyodrębniłam dwie grupy cech: stale indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych oraz stale indywidualne cechy osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych.

Jeśli chodzi o cechy w dziedzinie funkcji intelektualnych, należy wymienić:

- przetwarzalność, która jest stopniem doskonałości sfery myślowej;
- odtwarzalność, która jest stopniem doskonałości sfery percepcyjno-nmemicznej;
- talent, który jest stopniem doskonałości w określonej dziedzinie działalności.

Jeśli chodzi o cechy w dziedzinie stosunków interpersonalnych należy wymienić:

- emisyjność:
  - dodatnią, która jest skłonnością do wydawania resursów do otoczenia,
  - ujemną, która jest skłonnością do pobierania resursów z otoczenia,
- tolerancję, która jest zakresem oddziaływań otoczenia, na które osobowość dobrowolnie adekwatnie reaguje;
- podatność, która jest zakresem oddziaływań otoczenia, na które osobowość pod presją adekwatnie reaguje<sup>8</sup>.

Spośród stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych cechą, która w największym stopniu determinuje aktywność człowieka, jest emisyjność. Emisyjność jest właściwością o charakterze motywującym, która pełni zasadniczą rolę w jednoczeniu i organizacji zachowań człowieka. Emisyjność inicjuje, ukierunkowuje i uruchamia zachowania. Można też powiedzieć, że konfiguracja względnie stałych dążeń człowieka w bardzo dużym stopniu jest wyrazem jego emisyjności. To, w jakim stopniu człowiek realizuje swe dążenia, zależy od jego walorów intelektualnych, które określają jego cechy w dziedzinie funkcji intelektualnych.

Ze względu na charakter emitowanych przez ludzi do otoczenia oddziaływań można mówić o ich dodatniej, ujemnej lub zerowej emisyjności. Mówiąc potocznie, człowiek, który przekazuje otoczeniu więcej własnych resursów niż pobiera od niego — bez względu na ich rodzaj — ma emisyjność dodatnią, a ten, który pobiera więcej resursy z otoczenia niż przekazuje mu — emisyjność ujemną. U człowieka o emisyjności zerowej zachowana jest równowaga pomiędzy ilością resursów emitowanych a przekazywanych.

Proponuję traktować emisyjność jako podstawowy wyznacznik dynamiki zachowań człowieka, różnego typu przedsięwzięciach podejmowanych w różnych obszarach działalności.

Im wielkość emisyjności człowieka jest bliższa wartościom ekstremalnym, tym większa jest jego aktywność. Przy dużej emisyjności dodatniej aktywność człowieka podporządkowana jest „rozpraszaniu”. Zachowania takiego człowieka i przejawiająca się aktywność bardzo często sprawiają wrażenie nieładu, chaosu,

---

<sup>8</sup> Tamże, s. 407 – 408.



impulsywności, zmienności, naiwności itp.; nieład, chaos i nierespektowanie zasad stanowią tu pewną regułę. W przypadku dużej wartości emisyjności ujemnej brak respektowania zasad również stanowi regułę, jednakże wzmożona aktywność nie wyraża się w chaosie, a wręcz przeciwnie — przejawia się w: przebiegłości, zapobiegliwości, podejrzliwości, ekspansywności, pragmatyzmie itp. Dzieje się tak, ponieważ emisyjność dodatnia i wynikająca z niej aktywność ma zupełnie inną genezę niż emisyjność ujemna — źródłem aktywności u ludzi o emisyjności ujemnej jest dążenie do „gromadzenia”. Emisyjność pozwala więc na rozróżnienie i wyjaśnienie dwóch przeciwstawnych sobie rodzajów aktywności przejawiającej się u ludzi o różnych emisyjnościach. Rozróżnienie tych aktywności ma niezmiernie duże znaczenie przy określaniu najważniejszej dla człowieka roli do pełnienia w wykonywanym zawodzie (np. roli twórcy, interpretatora, wykonawcy czy organizatora)<sup>9</sup>.

Stale indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych (przetwarzalność, odtwarzalność, talent) określają poziom i sprawność myślenia (skuteczność przetwarzania informacji i tworzenia nowych) oraz działania (efektywną realizację podjętych decyzji).

Duża przetwarzalność sprzyja:

- umiejętności radzenia sobie w nowych sytuacjach (nieprzewidzianych i skomplikowanych);
- pomysłowości i wyobraźni;
- dużej sprawności intelektualnej;
- skuteczności przeprowadzania analizy i oceny zaistniałych faktów;
- umiejętności podejmowania optymalnych decyzji;
- łatwości przetwarzania dużych ilości informacji;
- szerokim horyzontom;
- łatwości powstawania nowych skojarzeń, czyli twórczości, innowacyjności, kreatywności;
- skuteczności wpływania na ludzi;
- wszechstronności, zaradności;
- umiejętności kompleksowego podejścia do problemów.

Duża przetwarzalność stymuluje intelektualną aktywność człowieka, sprzyja wyrażaniu własnych poglądów, czyni go aktywnym uczestnikiem wszelkiego rodzaju dyskusji. Aktywność człowieka o dużej przetwarzalności ma charakter twórczy.

Duża odtwarzalność sprzyja:

- łatwości zapamiętywania i przypominania sobie wielu nawet bardzo szczegółowych informacji;
- bardzo dobrej pamięci i erudycji.

Posiadanie talentu w jakiejś dziedzinie sprzyja:

<sup>9</sup> Zagadnienie to zostało szerzej omówione [w:] J. W i l s z, *Mechanizmy samoregulacji w systemie kształcenia*, Częstochowa 1996/97, s. 82 – 89.

- entuzjazmowi i pasji, z jakimi człowiek zajmuje się problemami z dziedziny talentu;
- kreatywności, innowacyjności, pomysłowości i twórczości w dziedzinie talentu;
- skuteczności twórczego rozwiązywania problemów z tej dziedziny;
- łatwości przetwarzania informacji z tej dziedziny;
- efektywnemu wykonywaniu zawodu związanego z dziedziną talentu.

Człowiek obdarzony talentem w jakiejś dziedzinie wykazuje dużą aktywność własną, która przejawia się w podejmowaniu przedsięwzięć związanych z tą dziedziną.

Stale indywidualne cechy osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych (emisyjność, tolerancja, podatność) określają motywacje człowieka i zakres jego działania. Emisyjność określa motywację działania, a tolerancja i podatność jego zakres.

Główną rolę w dynamice zachowania odgrywa emisyjność, od niej w największym stopniu zależą dążenia i pragnienia człowieka oraz rodzaj motywacji działania:

- przy emisyjności dodatniej pojawia się dążenie do swobodnego wyrażania swoich uczuć oraz do maksymalizacji przyjemnych przeżyć i doznań;
- przy emisyjności zerowej dominuje dążenie do utrzymania istniejącego stanu rzeczy (do zachowania status quo), do przestrzegania zasad, utrzymywania ładu i wypełniania obowiązków;
- przy emisyjności ujemnej pojawia się dążenie do organizowania użytecznych działań i do maksymalizacji korzyści.

Ludzie o dużej emisyjności dodatniej pragną przekazywać otoczeniu własne wewnętrzne informacje, ich postępowanie związane jest z chwilą bieżącą i doraźnym użyciem, są zmienni, emocjonalni, impulsywni, cechuje ich fantazja, bujna wyobraźnia, mają dużo pomysłów i koncepcji (często nierealnych), ale od otoczenia oczekują ich wprowadzenia, gdyż sami nie radzą sobie z tym dobrze. Podejmując decyzje, nie rozpatrują wszystkich możliwych rozwiązań i nie przewidują ich wszystkich możliwych skutków. Dominuje u nich innowacyjny styl funkcjonowania, postrzegani są jako ludzie niezależni, którzy nie potrafią dostosować się do narzucanych im wymagań i rygorów organizacyjnych. Ludzie o emisyjności dodatniej z dużą łatwością formułują cele latentne (życzenia, pragnienia, pomysły), jednak skuteczność realizacji przez nich tych celów jest mała. Jeśli ludzie o emisyjności dodatniej mają talent w jakiejś dziedzinie, są wyjątkowo kreatywni, mogą być na przykład twórcami w różnych dziedzinach działalności artystycznej.

Zachowania ludzi o średniej emisyjności dodatniej są pośrednie w stosunku do zachowań ludzi o dużej emisyjności dodatniej i emisyjności zerowej. Jeszcze są kreatywni, ale już skłonni do pewnego podporządkowywania się rygorom organizacyjnym, zmyślanie zostaje zredukowane do ubarwiania i koloryzowania rzeczywistości, żywiołowość ogranicza się już tylko do gestów i stylu zachowania, a po pragnieniu nieograniczonej swobody pozostaje skłonność do demonstrowania, nato-



miast niecierpliwość, kapryśność i rozrzutność są mniejsze niż u ludzi o dużej emisyjności dodatniej. Ludzi o średniej emisyjności dodatniej cechuje mieszany styl aktywności: innowacyjno-adaptacyjny.

Ludzie o emisyjności zerowej i zbliżonej do niej dążą do respektowania istniejących norm i zasad, są pryncypialni, zdyscyplinowani, systematyczni, obowiązkowi, lubią pracę zrutynizowaną, dobrze zorganizowaną (organizację gwarantują im ludzie o emisyjności ujemnej). Decyzje podejmują prostoliniśnie, kierując się obowiązującymi normami. Obowiązek i prawo są dla nich wartościami nadrzędnymi. Cechuje ich stałość poglądów, rygorizm moralny i prawość. Najlepiej czują się w systemie organizacji formalnej, jako realizatorzy zadań, wykonują je rzetelnie i dokładnie, wymagając tego samego od innych. Dominuje u nich adaptacyjny styl funkcjonowania.

Ludzie o średniej emisyjności ujemnej dążą do wysokiej pozycji w sensie władzy i majątku. Cechuje ich praktycyzm moralny, pragmatyzm, adaptacyjność, elastyczność, przezorność, zapobiegliwość, operatywność, przedsiębiorczość, chęć usprawniania świata, organizacyjność, metodyczność, dążenie do awansu na wyższe stanowiska, skłonność do naginania zasad w zależności od potrzeb i dla korzyści, a sprawdzianem słuszności zastosowanych metod jest osiągnięty wynik. Najważniejsza jest dla nich skuteczność działania, dlatego też wszystkie decyzje są przemyślane pod kątem efektywnego osiągnięcia celu i unikania możliwie wszystkich szkodliwych skutków. Decyzje podejmują więc przezornie, kierując się użytecznością. Podstawową ich dewizą jest: najpierw obowiązek, a potem przyjemność. Emisyjność ujemna sprzyja podejmowaniu: optymalnych decyzji, efektywnych działań, korzystnych transakcji itp. Ludzie o tej emisyjności dzięki pragmatyzmowi najczęściej cudze pomysły przekładają na konkretne przemyślane decyzje, a plany na działania i rezultaty. Jeśli chodzi o ich kreatywność, można powiedzieć, że są kreatywni w dziedzinie organizacji i zarządzania. Dzięki temu bez większych problemów realizują cele latentne, przekształcając je w cele aktywne. Im większa emisyjność ujemna, tym zachowania są bardziej interesowne i ekspansywne, w coraz większym stopniu ukierunkowane na osiągnięcie korzyści własnych. U ludzi o dużej emisyjności ujemnej „cel uświęca środki”, zachowania są interesowne, ekspansywne, zaborcze, przebiegłe, ukierunkowane na zdobycze, wszystko pragną podporządkować własnym celom, traktując wszystkich przedmiotowo, jako środki do osiągania celów.

W zależności od rodzaju emisyjności zachowania ludzi w różnym stopniu kształtuje wpływ:

- doświadczenia z przeszłości;
- aktualnie docierających bodźców, czyli terażniejszości;
- wizja przyszłości.

Zachowania ludzi o emisyjności ujemnej w największym stopniu kształtuje wizja przyszłości, mają na nie również wpływ doświadczenia z przeszłości, ale głównie negatywne, gdyż ludzie ci przy podejmowaniu decyzji nie chcą powtórzyć już raz popełnionych błędów, jednocześnie decyzje podejmują pod kątem uniknięcia

ich negatywnych skutków, nawet w odległej przyszłości. Ludzie o emisyjności ujemnej bardzo martwią się o przyszłość, to co robią w teraźniejszości, ma przede wszystkim służyć przyszłości, ich plany dotyczą głównie przyszłości.

Jeśli chodzi o pozostałe stałe indywidualne cechy w dziedzinie stosunków interpersonalnych: tolerancję i podatność, aktywność człowieka może przejawiać się jedynie w ich zakresie. Poza zakresem tolerancji i podatności nic nie nakłoni człowieka do jakiegokolwiek aktywności.

Ludzie, którzy mają dużą tolerancję, są zdolni do dobrowolnego akceptowania szerokiego zakresu bodźców, są łatwi we współżyciu, mają dużo cierpliwości, wyrozumiałości i życzliwości dla innych ludzi, nie pozwalają im wyprowadzić się z równowagi i owocnie z nimi współpracują. Nie drażnią ich drobiazgi. Dobrowolnie zgadzają się na wiele różnych rzeczy i bez przymusu akceptują też wiele spraw. Rzadziej od innych denerwują się, rzadko się obrażają. Prawie nigdy nie bywają kapryśni. Częściej od innych zawierają kompromisy i mówi się o nich, że są bezkonfliktowi. Duża tolerancja sprzyja umiejętnościom interpersonalnym oraz częstemu podejmowaniu dobrowolnych aktywnych działań. Aktywność o charakterze twórczym może występować wyłącznie w zakresie tolerancji. W zakresie podatności najczęściej mamy do czynienia z aktywnością o charakterze przystosowawczym.

Zachowania ludzi zależne od ich podatności są wynikiem presji i nacisków wywieranych na nich. Ludzie, którzy mają dużą podatność, są zdolni do akceptowania wielu sytuacji przymusowych pod wpływem bodźców niechcianych, łatwo ulegają presji, chętnie ustępują pod wpływem nacisku i przymusu, dlatego też często bywają wykorzystywani przez innych. Robią wiele rzeczy tak, jak chcą tego inni, są wobec nich ulegli. Ich współżycie z innymi ludźmi jest zgodne, gdyż łatwo się do nich dostosowują. Zgadzają się na wiele rzeczy i sytuacji, pomimo że ich nie akceptują. Łatwo podporządkowują się poleceniom, łatwo też godzą się z losem. Pod wpływem krytyki zmieniają swe poglądy i zamiary, nie są więc ludźmi asertywnymi

Mała podatność sprzyja niezależności w myśleniu i działaniu, tzw. „silnej osobowości”, małej uległości na naciski zewnątrz oraz dużej samosterowności wewnętrznej. Duża podatność sprzyja bezkonfliktowym relacjom interpersonalnym oraz częstemu podejmowaniu działań wymuszonych.

Analiza cech człowieka, które sprzyjają aktywności, oraz analiza stałych indywidualnych cech osobowości pozwala stwierdzić, że aktywności o charakterze twórczym najbardziej sprzyjają:

- duża przetwarzalność;
- duży talent zgodny z dziedziną działalności;
- emisyjność dodatnia, jeśli chodzi o nowatorskie pomysły;
- emisyjność ujemna, jeśli chodzi o organizację przedsięwzięć;
- duża tolerancja;
- mała podatność.

Z powyższego wynika, że z aktywnością o charakterze twórczym pozytywnie koreluje duża przetwarzalność i duży talent w dziedzinie działalności. Najbardziej



kreatywnych działań można więc oczekiwać od człowieka „obdarzonego” dużą przetwarzalnością i dużym talentem. Kwestię wielkości odtwarzalności sprzyjającej kreatywności uważam za otwartą, ponieważ z jednej strony bardzo dobra pamięć, która cechuje człowieka o dużej odtwarzalności, zapewniająca mu łatwość zapamiętywania i przypominania sobie wielu nawet bardzo szczegółowych informacji, wydaje się atutem, odważyć się jednak sformułować tezę, że mniejsza odtwarzalność, nie pozwalająca np. na przypomnienie sobie wszystkich szczegółów wcześniej rozwiązywanych podobnych problemów, sprzyja tworzeniu nowych rozwiązań, a nawet je wymusza.

W fazie pomysłu najwłaściwszymi, najbardziej aktywnymi ludźmi są ludzie o emisyjności dodatniej, w fazie wprowadzania innowacji ludzie o emisyjności ujemnej, a w fazie rozpowszechniania innowacji jedni i drudzy, ale w zamienionych rolach, gdyż ludzie o emisyjności dodatniej sprawdzają się wówczas w działaniu polegającym na prezentowaniu innowacji, zachwalaniu ich i zachęcaniu do ich kupowania, ludzie o emisyjności ujemnej skutecznie zorganizują te przedsięwzięcia, ale sami efektywnie ich nie zrealizują. Gdzie właściwe dla siebie miejsce znajdują ludzie o emisyjności zerowej? Na to pytanie można odpowiedzieć, że ludzie ci dobrze mogą pełnić funkcje pomocnicze, wspierające i zabezpieczające pod względem formalnym przedsięwzięcia ludzi o emisyjności dodatniej i ujemnej.

Cechy zmienne można nabywać, rozwijać i doskonalić, na przykład zgodnie z kryterium wzrostu efektywności działania, człowiek może opanować odpowiednie techniki działania. Rozwój człowieka może następować jedynie w zakresie zmiennych cech osobowości. Należy tu zaliczyć te wszystkie cechy i zachowania człowieka, które ukształtowały się w procesie nauczania i wychowania, na skutek własnej pracy nad sobą, właściwych treningów (między innymi: asertywności, empatii, zdolności twórczych) — doprowadzających do osiągnięcia wysokiej sprawności w podejmowanych przedsięwzięciach, oraz w rezultacie jeszcze wielu innych oddziaływań otoczenia.

Bodźce zgodne ze stałymi indywidualnymi cechami osobowości najefektywniej uaktywniają człowieka do działania. Pod ich wpływem człowiek doświadcza zaciekawienia i przyjemności, pozytywnych emocji, ma świadomość, że przyczyny własnego zachowania znajdują się w nim, że on sam kieruje swoim zachowaniem, odczuwając wówczas poczucie niezależności i swobody. Tego typu bodźce najsukcesyjniej stymulują człowieka do działań będących przejawem twórczej aktywności własnej. Efektem tego typu aktywności powinien być twórczy indywidualny rozwój człowieka.

Proces nauczania i uczenia się realizowany przez człowieka dzięki własnej aktywności, uruchamianej na bazie jego stałych indywidualnych cech osobowości, powinien zapewnić mu optymalny rozwój indywidualny, powinien sprzyjać twórczym zachowaniom i innowacyjnym pomysłom, a w konsekwencji gwarantować sukcesy życiowe i zawodowe.